

УДК 364.012

Н.І. Ашиток

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Франка

Анотація. Статтю присвячено огляду різних тлумачень соціокультурного підходу, які існують у сучасній науковій літературі, а також аналізу поняття культури у контексті згаданого підходу і визначенню місця цього підходу серед інших, які склалися в сучасній дослідницькій практиці. Вказується на тісний зв'язок між соціокультурним та аксіологічним підходами. У статті зазначено, що питання ціннісних орієнтацій у соціальній роботі в усі часи було актуальним. Від того, з якими цінностями здійснюватиметься соціальна допомога в світі, залежить майбутнє суспільства.

Ключові слова: соціальна робота, аксіосфера, культура, соціальна допомога, соціокультурний підхід.

Вступ

Осмилення соціальної роботи як цінності передбачає, передусім, її визнання в системі культури; виділення її в суспільній свідомості як автономного, самостійного цивілізаційного феномену. Проте, незважаючи на те, що соціальна робота як самостійне явище оформилася ще в середині останнього десятиліття минулого століття, вона ще не стала остаточно визнаним соціокультурним феноменом, внаслідок чого актуалізується її вивчення в площині соціокультурного підходу.

Аналіз публікацій

Соціокультурний підхід досліджувався в роботах О. С. Ахієзера, М. С. Кагана, Л. Н. Когана, М. І. Лапіна, П. О. Сорокіна та ін. Вплив культури на розвиток соціальних інститутів вивчали Н. І. Ашиток, Л. Г. Дротянко, Н. В. Скотна [2, с. 22-26; 4, с. 112-116; 8, с. 87-90]. Соціокультурний підхід до вивчення соціальної роботи був предметом аналізу в працях Т. Шаніна, Є. П. Агапова, П. А. Понамарьова, К. В. Хадисової [1; 7; 10, с. 852-855; 12].

Постановка завдання

Хоча є праці, присвячені вивченню соціокультурних основ соціальної роботи, цей підхід не вивчений у науковій літературі достатньою мірою, а тому існує необхідність його докладнішого розгляду, чим і пояснюється вибір теми нашого дослідження. **Мета статті** – дослідити зміст соціокультурного підходу до вивчення соціальної роботи.

Основна частина

Як слушно відзначає Т. М. Нікітіна, соціально-економічні процеси, пов'язані із завданнями реформування країни, зумовлюють нові соціокультурні умови життя її громадян. У таких умовах істотно зростає значення соціальної роботи у суспільстві. Актуальність звернення до проблематики соціальної роботи за цих умов зумовлена низкою причин. По-перше, в період удосконалення систем суспільства, економічних труднощів і соціальних перетворень, наслідком яких є поява нових груп населення, що потребують підтримки і допомоги держави, соціальна робота залишається актуальною сферою професійної діяльності. По-друге, інституціоналізація соціальної роботи відбувається в умовах, пов'язаних з особливою соціокультурною ситуацією трансформації суспільства і новими пріоритетами розвитку країни: відродженням духовності, реалізацією в суспільстві принципів гуманізму і справедливості, свободи і рівності. Провідною функцією інституту соціальної роботи у нових умовах є гуманізація суспільних відносин, відновлення духовно-морального потенціалу кожної

людини зокрема і суспільства загалом. По-третє, цінним для розвитку соціальної роботи є співвідношення соціокультурних умов сучасного суспільства та етнокультурних традицій соціальної роботи. Новий соціокультурний етап у розвитку суспільства визначає якісно новий рівень соціальної роботи зі збереженням ментального стрижня соціальної допомоги. Почетверте, соціальна робота в своїй основі містить систему професійних цінностей. Професійно-етичний кодекс соціальної роботи проголошує такі цінності, як соціальна активність, мобільність і гнучкість; гуманізм і соціальна справедливість; компетентність; людську гідність і толерантність. Цінності соціальної роботи формуються під впливом системи цінностей сучасного суспільства і є її невід'ємним компонентом. Соціокультурна динаміка ціннісної системи суспільства відбувається на системі цінностей фахівців. Актуальним постає питання, які цінності в майбутньому будуть визначати шляхи розвитку соціальної роботи як професійного виду діяльності. По-п'яте, високий рівень вимог з боку сучасного суспільства до якості кадрового забезпечення системи соціального захисту та соціальної роботи зумовлює і передбачає наявність покликання і готовності у соціальних працівників виконувати соціальні функції: прогнозування, діагностики, захист прав людини, організацію соціального процесу, інформування, посередництва, зміну довілля, а також сформованої системи цінностей і ціннісних орієнтацій, що лежать в основі професійної діяльності. Тому виявлення змісту і цілеспрямоване формування професійно-етичних цінностей у процесі підготовки соціальних працівників особливо актуальні на сучасному етапі розвитку соціальної політики держави [5]. Отже, соціальна робота – це не лише соціальний інститут і професійна діяльність, а й новий світогляд, соціокультурний феномен.

Культура (лат. culture «обробіток», «обробляти») – це сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил у межах соціуму для його збереження та гармонізації. Культуру можна розглядати і як специфічну характеристику суспільства, що відображає ставлення людини до історії, природи, суспільства. Розуміння культури як соціально-прогресивної діяльності людства у всіх сферах буття і свідомості спрямована на вдосконалення і перетворення дійсності, на трансформацію багатства людської історії, на внутрішнє багатство особистості.

Вирізняють кілька наукових підходів до розгляду сутності та змісту культури: 1) із семіотичної точки зору, культура визначається як небіологічна знакова

система, за допомогою якої передається соціальний досвід; 2) із соціологічної точки зору, культура є соціальним інститутом, що забезпечує системність і сталість суспільства; 3) із аксіологічної точки зору (аксіологія – наука про цінності), культура розглядається як світ цінностей, який являє собою ієрархію змістів та ідеалів, що поділяються всіма членами певного співтовариства; 4) із діяльнісної точки зору, культура визначається як сукупність «технологій», які виробляються і використовуються людиною для досягнення певних цілей. Такі технології додають діяльності людини особливої спрямованості.

Оскільки соціальна робота є соціокультурним феноменом, вона може аналізуватися у контексті зазначених підходів. Зупинімося докладніше на розгляді цього виду діяльності з аксіологічної (ціннісної) точки зору.

Цінності визначають цілі соціальної роботи, сприяють її формуванню у межах аксіосфери культури. Категорія «цінність» виступає в якості методологічного орієнтира, що визначає сутність соціокультурного підходу, органічно пов'язаного з аксіологічним, – необхідного компонента осмислення соціального розвитку проблем взаємодії пізнання та ціннісної свідомості (В. І. Бойко, Г. П. Вижлецов, М. С. Каган, Ю. М. Плюснин). Аксіологічний (ціннісний) підхід будується на уявленні, згідно з яким культура є втіленням «істинної людяності», «справді людських буттям». Під культурою в даному випадку слід розуміти сукупність кращих надбань людства, вищих духовних цінностей. Культура виступає як сукупність створених у процесі освоєння світу матеріальних і духовних цінностей. П. Сорокін, зокрема, визначає культуру як систему цінностей, за допомогою яких суспільство інтегрується, підтримує функціонування та взаємозв'язок своїх інститутів. Цю точку зору поділяють Нейл Смедзер та Ентоні Гідденс. Вони розуміють під культурою певну сукупність цінностей, норм, стандартів поведінки, з якими люди долають життєвий шлях, і матеріальні цінності, які вони виробляють.

Цінності культури розглядаються як на рівні суспільства, так і на індивідуальному рівні. В обох випадках вони виступають основою для формування стандартів культурних оцінок, ієрархії життєвих цілей та вибору методів їх досягнення. На думку П. С. Гуревича, цінність виражає людський вимір культури, втілює в собі ставлення до форм людського буття. «Вона ніби притягує все духовне різноманіття до розуму, почуттів і волі людини. Отже, цінність – це не лише «свідоме», а й життєве, екзистенційно відчуте буття» [3, с. 51]. Разом із поняттям «цінності» існує поняття «ціннісні орієнтації», зміст якого полягає у визначенні спрямованості особистості. Орієнтації складають ядро мотивації, життєвої концепції людини і відображають її ставлення до себе, навколишнього світу та інших людей. Стейкими ціннісними орієнтирами, що сприяють ефективній соціальній роботі, є такі якості людини як цілісність, надійність, вірність певним принципам та ідеалам, здатність до вольових зусиль, мобілізації розумових і фізичних сил в ім'я досягнення мети.

Сфера культури і сфера соціального захисту тісно взаємопов'язані між собою і мають давню історію.

Процес становлення соціальної роботи свідчить про те, що соціальна робота сформувалася як необхідний соціокультурний інститут, спрямований не лише на забезпечення допомоги людині у важкій життєвій ситуації, а й на створення сприятливих умов життєдіяльності, гармонізації відносин суспільства і людини.

Уявлення про цінності певною мірою відрізняються в різних цивілізаціях (що визначає відмінність цивілізаційних типів соціальної роботи). Так, східна цивілізація орієнтується на колективізм, вірність традиціям, адаптацію до середовища, а її базовими цінностями є вирівнювання соціального стану, гуманізм, культ громади, шана батьків і старших, справедливість, авторитаризм. Західна цивілізація базується на індивідуалізмі, захисті інтересів особистості, на пристосуванні середовища до інтересів індивіда. У зв'язку з цим основними цінностями західної цивілізації є свобода, індивідуалізм, рівність прав, лідерство та ін.

Вітчизняна соціальна допомога відображає особливості культури, що формувалася під впливом як Заходу, так і Сходу [10, с. 852 – 855]. Загалом західна і вітчизняна моделі соціальної допомоги історично ґрунтувалися на принципах та ідеях християнства. Проте, оскільки західна традиція християнства завжди була орієнтована на індивідуальний шлях порятунку людини, практика соціальної роботи у західному суспільстві була спрямована, передусім, на збереження особистісної свободи, суспільні відносини та ідеали виступали в якості норми. На ідеї альтруїзму базуються західна і вітчизняна моделі соціальної роботи, проте в західній – вони відображені в індивідуалізмі, визнанні абсолютної свободи особистості, захисті її прав, а у вітчизняній історико-культурній та філософській традиції соціальної допомоги простежуються ідеї колективізму. Альтруїзм на вітчизняному ґрунті являє собою втілення ідей соборності, народності, колективізму.

Варто визнати, що вітчизняна модель соціальної роботи, що формувалася у межах східної аксіосфери, розвивалася під впливом західної моделі. Поширення ідей, державних законів, включеність вітчизняної науки і демократичної громадськості до процесів західної цивілізації своєрідно відбилася на процесах соціальної роботи. Багато ідей та законів, із часів Петра I, були лише задекларовані, оскільки у ті часи ще не було об'єктивних умов для їхньої реалізації. Західна модель соціальної роботи виступала зразком, своєрідною «абсолютною ідеєю», бачення якої дозволяло окреслювати перспективи розвитку. Ці тенденції присутні й у сучасній вітчизняній моделі соціальної роботи.

При вивченні соціальної роботи як соціокультурного феномену можна виділити аксіологічні аспекти соціальної роботи. Перший із них стосується «дослідження процесу розвитку тих цінностей, становлення яких викликало формування і розвиток самої соціальної роботи як специфічного виду людської діяльності» [6, с. 434]. Цей аспект привертає увагу до «цінностей для соціальної роботи». Другий аспект визначає місце соціальної роботи у системі соціетальних цінностей. Це місце «визначається як ступенем розвитку і специфікою самої соціальної роботи, так і особливостями типу суспільства, куль-

турним феноменом якого є дана система соціальної роботи» [6, с. 434]. У другому аспекті соціальна робота розуміється як цінність. Третій аспект пов'язаний з дослідженням системи соціальних цінностей у межах соціальної роботи як специфічного виду професійної діяльності [6, там само]. Оскільки основний зміст соціальної роботи має яскраво виражений ціннісно-гуманістичний характер, який визначає сутність і мету соціальної роботи, фахівець соціальної сфери виступає носієм, творцем і поширювачем гуманістичних цінностей. Він робить внесок у розвиток культури суспільства.

Важливість аксіологічного компонента соціальної роботи демонструють її функції, серед яких найважливішими є такі: основоположна, що полягає в формуванні та підтримці основ соціальної роботи як специфічного виду діяльності; змістовірна – в підтримці сенсу соціальної роботи; структуротвірна – визначає структуру соціальної роботи; системотвірна – полягає в формуванні системи з елементів соціальної роботи; цілеспрямовуюча – у формуванні головних цілей соціальної роботи; праксеологічна – у впливі на професійну практику; аналітична – в здійсненні аналізу діяльності та окремих її компонентів із точки зору ієрархії головних цінностей; футурологічна, відповідно до якої аксіологічний компонент, поряд з іншими, визначає майбутній стан соціальної роботи, її клієнтів і суспільства загалом та ін. Кожен етап соціальної роботи визначається системою цінностей, в яку входять як цінності соціального працівника, соціальної служби і суспільства, так і ціннісні орієнтири клієнта соціальної служби.

У соціальній роботі можна виділити групи цінностей: цінності абсолютні і відносні; істинні та уявні (помилкові); позитивні і негативні; визнані і невизнані; «вічні» і ситуативні; суб'єктивні та об'єктивні; звичайні і професійні; індивідуальні, групові, етнонаціональні і загальнолюдські; дійсні та потенційні; термінальні та інструментальні; матеріально-речові, духовно інтелектуальні, етичні, естетичні тощо. Цінності утворюють піраміду, на вершині якої є цінність людини, що визначає особистісно-гуманістичний характер мети, змісту і методів соціальної роботи.

Цінності сучасної професійної соціальної роботи можна поділити за рівнями визнання: загальнолюдські, що поділяються більшістю сучасного людства; соціетальні, які визнані переважно в конкретному суспільстві; професійні, що мають значення в основному для професійної групи і визначають специфіку соціальної роботи; індивідуальні – цінності фахівців, їх клієнтів, інших особистостей – учасників соціальної роботи.

Цінності соціальної роботи можуть аналізуватися за узгодженістю з професійними нормами та вимогами. Тут виділяються такі рівні: 1) макрорівень, на якому визначаються цілі та завдання загального характеру, цінності, що пов'язані з корпоративними принципами і нормами взаємодії, відносинами і системою колективної відповідальності; 2) мезорівень ціннісних орієнтацій соціальної роботи, на якому виявляється зв'язок між цінностями клієнтів: абстрактними, груповими, операційними та інструментальними; 3) мікрорівень цінностей соціальної роботи, який відображає ціннісний спектр професійної взаємодії соціального працівника і клієнта (у контексті

індивідуальних інтервенцій і взаємодій). Класифікація цінностей на двох останніх рівнях пов'язана з ціннісними орієнтаціями суб'єктів міжособистісного взаємодії в системі соціальної роботи на її ключовому – індивідуально-груповому рівні. При цьому цінності мезорівня властиві для об'єктів впливу соціального працівника (в залежності від обстановки, взаємодії з підопічним). На мікрорівні система цінностей є основою ціннісних професійних орієнтацій самого соціального працівника. Макрорівень цінностей соціальної роботи обґрунтовує конкретні дії соціального працівника в межах професійної компетенції. Вони базуються на поєднанні особистих інтересів соціального працівника та його обов'язків. Ці цінності визначають його відповідальність перед клієнтами, колегами, роботодавцями, перед професією. Мезорівень цінностей соціальної роботи визначається тим, що, здійснюючи вибір поведінки у суспільстві, людина ідентифікує ціннісні орієнтації з основними (актуальними на конкретний момент) життєвими проблемами. На цьому рівні можуть бути виділені різні групи цінностей. До першої групи належать універсальні соціальні цінності (демократія, справедливість, рівність, прогрес, свобода, мир, самореалізація); до другої групи – особистісні цінності («хороше – погане» суспільство, «хороша – погана» сім'я, «престижна – непрестижна» робота тощо). Третю групу складають інструментальні, або операційні, цінності, що представлені на міжособистісному рівні. Їх мета – сприяти ефективній комунікації суб'єктів (соціального працівника та його підопічного, соціального працівника і колеги та ін.) [9].

Більшість труднощів у практиці соціальної роботи зумовлено необхідністю вибору між двома або більше цінностями і моральними нормами. Ця ситуація визначається як етична дилема. На міжособистісному рівні такі дилеми можуть викликатися суперечностями між ціннісними орієнтирами соціального працівника та його підопічного. Наприклад, моральний принцип відповідальності соціального працівника може породжувати ціннісну суперечність, що, зокрема, може зумовлюватися різним змістом його відповідальності перед роботодавцем, підопічним, колегами. У низці джерел робиться спроба виділення типових етичних дилем:

- незалежність і маніпулювання. Для соціального працівника, який розглядає незалежність людини як одну з базових цінностей, управління її поведінкою виглядає як маніпулювання;

- патерналізм і самовизначення. Патерналізм формує опікунську модель відносин соціального працівника і клієнта і допускає втручання в бажання або свободу підопічного для його ж блага. Для вирішення цієї суперечності використовується принцип інформованої згоди, що перетворює клієнта з пасивного одержувача благ і об'єкта для маніпуляцій на партнера;

- необхідність говорити правду. Не піддається сумніву законне право клієнтів на отримання достовірної інформації про справи, пов'язані з їхнім станом, проте деколи етично виправданим є приховати правду від клієнтів або дезінформувати для їхньої ж користі;

- конфіденційність і приватний характер повідомлень. Деколи працівники змушені розглядати мож-

ливість розкриття інформації, наприклад, при загрозі з боку підопічного третій особі;

- закони та благополуччя клієнта. Законодавство не може передбачити все різноманіття соціального життя, тому часом благополуччя клієнта вступає з ним у суперечність [11].

Висновки

Культура та соціальна робота виступають у ролі факторів суспільного прогресу і розвитку цивілізації. Існує тісний зв'язок між культурою та соціальному роботою, що актуалізує реалізацію діяльності соціального працівника в площині соціокультурного підходу. Соціальна робота як динамічна система є багатогранною, а методи і технології, що застосовуються на практиці цього виду діяльності, носять інтегрований характер. Будучи специфічним видом соціальної діяльності, вона практично торкається всіх сфер суспільного буття, у тому числі й культури. Розуміння взаємозв'язку системи соціальної роботи з іншими соціальними системами і системою суспільства загалом піднімає соціальну роботу на високий рівень суспільної культури.

Список літератури

1. Агапов Е. П. Социальная помощь в контексте культуры / Е. П. Агапов. – Ростов-на-Дону, 2001. – 48 с.
2. Ашиток Н. І. Антропологічний, культурологічний та аксіологічний підходи до вивчення виховання дітей / Н. І. Ашиток // Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. – С. 22-26.
3. Гуревич П. С. Философия культуры / П. С. Гуревич. – М.: АО Аспект Пресс, 1994. – 315 с.

Н. И. Ашиток

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Статья посвящена обзору различных толкований социокультурного подхода, которые существуют в современной научной литературе, а также анализу понятия культуры в контексте упомянутого подхода и определению места этого подхода среди других, сложившихся в современной исследовательской практике. Указывается тесная связь между социокультурным и аксиологическим подходами. В статье отмечено, что вопрос ценностных ориентаций в социальной работе во все времена был актуальным. От того, с какими ценностями будет проводиться социальная работа, зависит будущее общества.

Ключевые слова: социальная работа, аксиосфера, культура, социальная помощь, социокультурный подход.

N. I. Ashytok

SOCIO-CULTURAL APPROACH TO STUDYING SOCIAL WORK

The article is devoted to review of concepts of the socio-cultural approach in the modern scientific literature, as well as to analysis of the cultural concept in the context of the mentioned approach and determining the place of socio-cultural approach among other existing approaches. A close link between the socio-cultural and axiological approaches are indicated. The article states that the question of value orientations of social work at all times was relevant. The value orientations of the social assistance will be determined the future of society.

Key words: social work, axiosphere, culture, social assistance, socio-cultural approach.

УДК 316.77.000.141

Я.Н. Кунденко

К ОПРЕДЕЛЕНИЮ «ИГРИВОГО» БЫТИЯ ЧЕЛОВЕКА ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Харьковский Национальный университет строительства и архитектуры

Аннотация. Основной целью данной статьи является философское определение понятия «игривость», как методологического основания социо-гуманитарного исследования данного феномена в контексте бытия современного человека информационного общества. Игривость определяется как специфическое психологическое свойство, которое дает возможность воспринимать информационное пространство не как угрозу, а как основу для развития.

Ключевые слова: игривость, стереотипность, социальная адаптивность, индивидуальная идентичность, интенциональность сознания, самосознание, креативность.

Вступление

Изменение восприятия современного человека, не только интересующегося проблемой виртуаль-

4. Дротянко Л. Г. Полілог культур як феномен інформаційної ери / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія. – 2008. – № 2. – С. 112-116.

5. Никитина Т. Н. Ценностные ориентации специалистов по социальной работе в современных российских социокультурных условиях [Электронный ресурс] / Т. Н. Никитина. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/tsennostnye-orientatsii-spsialistov-po-sotsialnoi-rabote-v-sovremennykh-rossiiskikh-sotsio>

6. Отоцкий Г. П. Философия социальной работы / Кузьменко Г. Н., Отоцкий Г. П. Философия и методология науки. Учебник для магистров. – М.: Юрайт, 2014. – С. 413 – 446.

7. Пономарев П. А. Социальная работа как социокультурный институт [Электронный ресурс] / П. А. Пономарев. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/sotsialnaya-rabota-kak-sotsiokulturnyi-institut>

8. Скотна Н. В. Вища освіта в епоху глобалізації / Н. В. Скотна, Н. І. Ашиток // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – № 2(18). – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2013. – С.87-90.

9. Социальная работа как ценность [Электронный ресурс] // Краткий курс лекций по дисциплине «Философия и методология науки». – Режим доступу: https://studme.org/1122121329102/filosofiya/sotsialnaya_rabota_kak_tsennost#237

10. Хадисова К. В. Роль социокультурных традиций в становлении парадигмы социальной работы / К. В. Хадисова // Молодой ученый. – 2015. – №23. – С. 852-855.

11. Ценностные противоречия в социальной работе. [Электронный ресурс]. Краткий курс лекций по дисциплине «Философия и методология науки». – Режим доступу: https://studme.org/1122121329103/filosofiya/tsennostnye_protivo_rechiya_sotsialnoy_rabote#657

12. Шанин Т. Социальная работа как культурный феномен современности [Электронный ресурс] / Т. Шанин. – Режим доступу: http://www.yabloko.ru/Themes/History/Shanin/social_work.html

ной реальности, но и живущего на грани действительного и возможного, ставит задачу осмысления изменений его поведенческих стереотипов. Это